

Martina Tonet*

Veliki požar 2022: pogledi in stališča glede pogozdovanja pogorele kraške krajine**

IZVLEČEK

Članek predstavlja mnenja, poglede in stališča prebivalcev in strokovnih delavcev glede pogozdovanja Krasa po velikem požaru leta 2022, zaradi katerega je pogorel velik del kraške krajine na slovenski in italijanski strani meje. Požar je postal izhodiščna točka raziskave, ki se je odvijala od avgusta do decembra 2023 na Univerzi na Primorskem, Fakulteti za humanistične študije (UP-FHŠ), v sklopu raziskovalnega programa Življenjski prostori Slovenije: preteklost – sedanjost – prihodnost (ŽIVS). Glavno raziskovalno vprašanje, do katerega se članek opredeljuje, je: Ali je pogozdovanje Krasa po požarih nujno? Odgovor na dilemo je podan na osnovi analize zgodovinske literature in etnografske terenske raziskave, ki upošteva poznavanje, ki ga ima kraško prebivalstvo o podobi in funkcijah kulturne krajine Krasa v preteklosti. Iz raziskave izhaja, da sta opuščanje kmetovanja ter nasploh pomanjkanje skrbi za urejanje in ohranjanje krajine pomemben razlog, da se je požar leta 2022 hitro razširil na obsežen predel Krasa. Kot so sogovorniki večkrat poudarili, je danes kraška krajina pretežno »zapuščena«, »zaraščena« in »zanemarjena«.

Ključne besede: kulturna krajina Krasa, zaraščenost, požari, pogozdovanje, kmetijstvo, agrarne skupnosti, vernakularno znanje

* Doc. dr., znanstvena sodelavka, FHŠ, Oddelek za antropologijo in kulturne študije, Univerza na Primorskem, Titov trg 5, SI-6000 Koper, martina.tonet@fhs.upr.si; ORCID: 0009-0004-7626-945X

** Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa Življenjski prostori Slovenije: preteklost, sedanjost, prihodnost, ki ga financira Rektorjev sklad UP.

ABSTRACT

THE DISASTROUS FIRE OF 2022: THE VIEWS AND ATTITUDES TOWARDS THE REFORESTATION OF THE BURNED KARST LANDSCAPE

This article presents the opinions, views and attitudes of residents and professionals towards the reforestation of the karst landscape after the disastrous forest fires of 2022, during which a large part of the Kras region on the Slovenian and Italian sides of the border burnt down. The fire became the starting point of a research project taking place at the University of Primorska, Faculty of Humanities (UP-FHŠ), as part of the research programme "Slovenia's Living Spaces: past - present - future (LIVS)" (August – December 2023). The main research question addressed in the paper is whether there is a need for reforestation in the Kras region after the fires. The answer to the dilemma is based on the analysis of historical literature and ethnographic fieldwork data, considering the vernacular knowledge of the Kras population rooted in past representations of the region's cultural landscape. The research shows that the abandonment of farming and the general lack of care for landscape management and conservation have contributed to the rapid spread of the 2022 fire over an extensive area. As the interviewees have repeatedly pointed out, the region's karst landscape is nowadays largely abandoned, overgrown, and neglected.

Keywords: karst cultural landscape, overgrowth, fires, reforestation, farming, commons, vernacular knowledge

Uvod

Teme in vprašanja o okolju humanistične vede obravnavajo v luči odnosa med človekom in okoljem. Po velikem požaru na Krasu leta 2022 se je v Sloveniji sprožila široka akcija pogozdovanja, ki so jo podprle nekatere institucije in k sodelovanju uspešno pritegnile številne občane. Osrednje vprašanje pričujočega prispevka – »Ali je pogozdovanje kraške krajine po požarih nujno?« – je bilo določeno v sklopu raziskovalnega projekta *Življenjski prostori Slovenije: preteklost – sedanjost – prihodnost (ŽIVS)*, ki so ga vodili zgodovinarji. Odgovor na vprašanje pa bom oblikovala na podlagi antropološkega pristopa. Zaradi tega je raziskava interdisciplinarno zasnovana kot kombinacija zgodovinske literature in terenskega dela, ki sem ga opravila med avgustom in decembrom 2023 na kraškem območju na slovenski in italijanski strani meje. Uporabila sem kvalitativno raziskovalno metodo, polstrukturirane intervjuje in opazovanje z udeležbo. Intervjuvala sem petinštirideset sogovornikov, med njimi predstavnike strokovnih služb in lokalnih institucij ter kraške prebivalce. Obrnila sem se na gozdarje, kmetovalce in člane vaških skupnosti (znanih tudi pod izrazi *jusarske*,

srenjske oziroma *agrarne skupnosti*),¹ ki so ponekod lastnice velikih površin na Krasu. Pogovorila sem se tudi s predstavniki civilne zaštite, prostovoljci pri gašenju, gasilskim osebjem in gozdnimi stražami, to je z ljudmi, ki so požar doživeli na prvi bojni črti. Hkrati sem v svojo raziskavo vključila še predstavnike različnih institucij, ki se strokovno ukvarjajo s Krasom, njegovim razvojem in valorizacijo kulturne krajine.² Iz raziskave izhaja, da sta opuščanje kmetovanja in nasploh neukvarjanje s kraško krajino ena od razlogov, da se je požar leta 2022 hitro razširil na obsežen predel Krasa.³ Kot so sogovorniki večkrat poudarili, je danes kraška krajina pretežno »zapuščena«, »zaraščena« in »zanemarjena«. S temi izrazi želim poudariti, kako kraško prebivalstvo,⁴ potomstvo kmečke tradicije, doživlja današnje stanje kraškega okolja. Še posebej s terminom »zanemaren/-a« se nanašam na kraško kulturno krajino, ki je danes v večji meri zapuščena in poraščena z gosto vegetacijo.⁵ Današnji kraški človek se z njo ne ukvarja v tolikšni meri, kot se je do polovice 20. stoletja kraški kmet. Zato v tem članku predajam glas kraškemu človeku, ki ga je gozdarska stroka s svojo pogozdovno politiko v 19. in 20. stoletju utišala. Dolžnost antropologov je, da posredujemo mnenja, želje in doživetja ljudi, še posebej, ko pri svojem raziskovanju zasledimo tišino.⁶ Kot pišeta Nikita Meden in Meta Remec, gozdarska stroka ni upoštevala kmečke tradicije in skrbnega upravljanja, ki ga je kmet izvajal pri vzdrževanju naravnih virov. Pogozdovanje kraške krajine je v 19. in 20. stoletju pomenilo prevzgojo lokalnega kraškega prebivalstva in zagotovitev spremembe njihovega obnašanja in vrednot,

- 1 Na Krasu imajo vaške skupnosti skupno lastnino sestavljeno iz zemljiških parcel od Tržaškega zaliva vse do Vipavske doline. Območje je danes razdeljeno med dvema državama, Italijo in Slovenijo, in zaradi tega so vaške skupnosti urejene v skladu z družbenogospodarskim stanjem panog in zakonodajo, veljavno za posamezno ozemlje. Skupno lastnino na italijanski strani meje imenujejo *jus*, *srenja* ali *komonela*. Tudi na slovenski strani domačini uporabljajo izraz *jus*, čeprav se je v zadnjih šestdesetih letih zelo uveljavil izraz *agrarna skupnost*. V preteklosti je bilo v skupni lastnini največ gmajne oziroma pašnikov, sledili so gozdovi in vodni viri (kanali, napajalniki), njiv pa je bilo najmanj. – Romina Rodela, *Soupravljanje naravnih virov: vaške skupnosti in sorodne oblike skupne lastnine in skupnega upravljanja* (Wageningen: Wageningen University and Research Centre, 2012), 16, 17.
- 2 To so: Zavod za gozdove v Sežani, Las-Kras (agencija, ki podpira kmetijstvo in turizem na kraškem območju), Zavod za turizem Miren-Kostanjevica, PLAN-KA (biro krajskih arhitektov, ki v skladu z javnim naročilom izdeluje krajinsko zasnovo krasa), Zavod za varstvo narave v Novi Gorici (ustanova, ki skrbi za ohranjanje naravne biotske raznolikosti na kraškem območju) in Legambiente (italijanska naravovarstvena organizacija za zaščito okolja). V sklopu terenskega dela z intervjuvanci sem na slovenski strani meje poleg Sežane in Nove Gorice obiskala vasi Poljane, Cerje, Divača, Branik, Nova Vas, Sela na Krasu in Škrbina, na italijanski strani pa Padriče, Slivno, Zgonik, Zagradec, Repen, Štivan, Boljunec, Cerovlje in Jamlje.
- 3 Na požarno ogroženost lahko vplivajo tudi podnebne spremembe, ki prinašajo vse pogostejše suše in višje temperature. V primeru Krasa je tudi črni bor pripomogel k širjenju obravnavanega požara, in sicer zaradi visoke količine smole, ki jo drevo vsebuje (gl. Leon Behin, *Ocena ogroženosti Republike Slovenije zaradi požarov v naravnem okolju in na prostem* (Ljubljana: Republika Slovenija, Ministrstvo za obrambo, Uprava Republike Slovenije za zaščito in reševanje, 2023), 33. Vendar novejša raziskava kažejo, da je na evropski ravni opuščanje kmetovanja ključni dejavnik pri sprožanju požarov (gl. Gil Abel, »Depopulation is changing the fire map of Europe,« *FIRE-RES project co-funded by the European Union (EU)*, pridobljeno 20. 12. 2024, https://www.europeandatajournalism.eu/cp_data_news/depopulation-is-changing-the-fire-map-of-europe/#:~:text=It%20is%20a%20story%20of,are%20increasing%20on%20the%20continent).
- 4 Z izrazom »kraško prebivalstvo« se nanašam na sogovornike, ki živijo na Krasu in so potomci kmečke tradicije (tj. člani jusarskih ali srenjskih agrarnih skupnosti in kmetovalci).
- 5 Izraz »zanemaren/-a« poudarja antropogenost kraške krajine. Na Krasu so vsi pojavi antropogeni, antropogeno so (bile) urejene kmetijske, travniške in pašne površine, antropogeno je bilo pogozdovanje in antropogeno je tudi zaraščanje zaradi pomanjkanja negovanja krajine.
- 6 Ana Dragojlovic in Annemarie Samuels, »Tracing silences: Towards an anthropology of the unspoken and unspeakable,« *History and Anthropology* 32, št. 4 (2021): 417–25.

spremembo njihovega »omejenega« oziroma »kratkovidnega pogleda« na okolje ter odstranitev »zastarele« delovne kmečke metode.⁷ Kmetje so se pogostoma upirali pogozdovalnim ukrepom, saj se ti niso skladali z njihovimi ekonomskimi potrebami in načinom življenja.⁸ Kot je razvidno iz članka, tudi danes potomci kmečke tradicije skeptično gledajo na pogozdovanje kraške krajine. Ne zato, ker bi pogozdovanje samo po sebi razumeli kot nevarno za sprožanje požarov, temveč ker jih skrbi zaraščena kraška krajina, ki je v taki obliki nastala kot posledica družbenih sprememb v 20. stoletju in ki v današnjem času ustvarja podlago za sprožanje in širjenje požarov. Ta logika je ukoreninjena v vernakularnem znanju, ki izhaja iz kmečke tradicije.⁹ S prispevkom želim povabiti bralce, da prisluhnejo kraškemu prebivalstvu in njegovemu doživljanju kraške krajine. Intervjuje sem pustila v narečju, ker želim, da njihov glas pride čim bolj do izraza. Če želimo razumeti trditve kraškega prebivalstva, se moramo najprej v glavnih obrisih seznaniti z zgodovino kraške krajine, v kateri se je oblikoval odnos med človekom in naravnim okoljem.

Kras skozi čas

Beseda »kras« ima v slovenskem jeziku tri pomene. Prvotno označuje golo in kamnito pokrajino z apnenčastim površjem, ki v ljudskem jeziku pomeni »kamniti svet«. O tem je Janez Vajkard Valvasor spregovoril v svojem delu *Slava vojvodine Kranjske* (1689), kjer kraško krajino označi za »morje kamnitih valov«.¹⁰ V splošnem pojem »kras« zaznamuje naravne kraške pojave na svetu, ki imajo podobne značilnosti.¹¹ »Kras« z veliko začetnico pa se nanaša na območje v današnji Sloveniji in Italiji med Divačo, Vipavsko dolino in Tržaškim zalivom, ki je svoje ime dobilo zaradi tipičnega kamnitega površja, torej se beseda kras uporablja kot naselbinsko ime na »obrobju Dinarskega krasa«.¹² Kraško okolje se je skozi stoletja oblikovalo kot prostor, izpostavljen procesom, v katerih je človek odigral glavno vlogo s svojimi posegi ter stalnim spreminjanjem naravnega okolja. Arheološke raziskave na Krasu so pokazale,

7 Meta Remec, »Afforestation with Non-native *Pinus nigra* in the Karstic Areas of Southwestern Slovenia Since the Mid-Nineteenth Century: Environmental Implications,« v: Borna Fuerst-Bjeliš, Jelena Mrgič, Hrvoje Petrić, Matija Zorn in Žiga Zwitter, ur., *Environmental Histories of the Dinaric Karst* (Cham: Springer, 2024), 206.

8 Nikita Meden, »Afforestation of common land in the classical Karst: relations between the authorities, the local population, and the economic consequences of afforestation,« *Acta Carsologica* 53, št. 1 (2024): 79, 80.

9 O izkušnjah dolgoročnega upravljanja naravnih virov kraškega prebivalstva in znanju o tem gl. Rodela, *Soupravljanje naravnih virov*. Nevenka Bogataj, ur., *Krhka ravnotežja: podnebne spremembe in odziv nanje v primorskih agrarnih skupnostih* (Ljubljana: Andragoški center, 2023).

10 Aleksander Panjek, *Kulturna krajina in okolje Krasa: o rabi naravnih virov v novem veku* (Koper: Založba Univerze na Primorskem, 2015), 22, 23. Franc Perko, *Od ogolelega do gozdnatega krasa: pogozdovanje krasa* (Ljubljana: Založništvo Jutro, 2016), 7. O zgodovini Krasa gl. tudi Miha Preinfalk, *Iz zgodovine Krasa* (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2015).

11 Panjek, *Kulturna krajina in okolje Krasa*, 15.

12 Perko, *Od ogolelega do gozdnatega krasa*, 7. S političnega in upravnega vidika je Kras v zgodovini pripadal različnim državnim oblastem oziroma oblastnikom, ki so z danim območjem upravljali in z najrazličnejšimi zakoni določali njegov razvoj. Med 16. in 18. stoletjem je pripadal deloma grofiji Goriški in deloma vojvodini Kranjski, medtem ko je na zahodu (proti Furlaniji) in jugu (proti Istri) mejil na Beneško republiko. – Panjek, *Kulturna krajina in okolje Krasa*, 59.

da je človek v srednji kameni dobi oziroma mezolitiku živel kot nabiralec in lovec. Zaradi razvoja poljedelstva in živinoreje v mlajši kameni dobi ali neolitiku med 5. in 2. tisočletjem pr. n. št. pa je prišlo do večjih sprememb, ki označujejo začetek aktivnega in intenzivnejšega človeškega poseganja v naravno okolje.¹³ Človek je takrat prvič začel krčiti in požigati gozdove, da bi pridobil obdelovalne površine in si zagotovil hrano, kar mu je omogočilo stalno naselitev.¹⁴ V 1. tisočletju pr. n. št. je bilo na Krasu že več kot sto urejenih višinskih naselbin, t. i. gradišč, ki kažejo na stalno človeško prisotnost in intenzivno rabo prostora.¹⁵ V rimskem obdobju je bila krajina na Krasu še vedno gozdna z večjimi predeli obdelanih zemljišč.¹⁶ Po padcu Zahodnega rimskega cesarstva leta 476 je kraško območje postalo del Frankovskega cesarstva (509–843) in kasneje Svetega rimskega cesarstva (843–1806), ko se je začelo vzpostavljanje novega družbenega reda – fevdalizma.¹⁷ Tržaške oblasti, ki so čezmerno izkoriščanje gozdov želele omejiti, so že sredi 12. stoletja v svoje mestne statute vključile stroga določila za upravljanje, zaščito in ohranitev gozdnega bogastva.¹⁸ Do približno 14. stoletja so Tržaški Kras prekrivali dokaj obsežni gozdovi, saj so ti omenjeni v starejših tržaških statutih.¹⁹

Sredi 14. stoletja so za kmetijsko rabo in pašo pričeli krčiti obširne gozdne površine, leta 1507, stoletje in pol kasneje, pa je cesar Maksimilijan I. Habsburški izdal dovoljenje, s katerim so lahko Tržičani sekali hraste v gozdovih na kraškem območju.²⁰ V novem veku se je pokritost z gozdnimi površinami manjšala. Leta 1724 je komisija za vrednotenje gozdnega bogastva v Avstrijskem primorju opozarjala, da na Krasu skorajda ni gozdov, ki bi služili potrebam avstrijske mornarice.²¹ Najpogostejše drevesne vrste na Krasu so bile hrast, jesen in gaber, v prvi polovici 19. stoletja pa je poraščenost z gozdom dosegla najnižjo točko, saj so drevesa rasla le v določenih predelih.²²

13 Matija Zorn, Peter Kumer in Mateja Ferk, »Od gozda do gozda ali kje je goli, kamniti Kras?«, *Kronika* 63, št. 3 (2015): 562, 563. Perko, *Od ogolelega do gozdnatega krasa*, 8.

14 Perko, *Od ogolelega do gozdnatega krasa*, 8, 9.

15 Zorn, Kumer in Ferk, »Od gozda do gozda ali kje je goli, kamniti Kras?«, 563.

16 Ibidem. Perko, *Od ogolelega do gozdnatega krasa*, 9. Rimljani so mesto *Tergeste* (Trst) osvojili leta 177 pr. n. št. Čeprav so za potrebe svojega rastočega imperija pričeli krčiti gozd na površinah kraškega tržaškega območja, so gozd ščitili. Zgodovinski viri dokazujejo, da so Rimljani z gozdovi upravljali nadvse skrbno: častili so boga Silvana, ustanovili službo za oskrbo javnih gozdnih površin in uvedli državni davek, ki ga je moral plačevati vsakdo, ki je v gozdu pasel živino. – Diego Masiello, »Kratek prikaz zgodovine kraških gozdov s posebnim poudarkom na občino Trst«, v: Roberto Barocchi, Ingrid Kalan, Pino Sfrégola in Josip Grgič, ur., *Pogozdovanje Krasa* (Videm: Avtonomna dežela Furlanija Julijska Krajina, Deželno ravateljstvo za gozdove in parke, 2001), 43.

17 V fevdalni dobi so največji kraški gozdovi, ki so se raztezali nad Tržaškim zalivom, pripadali koroškim vojvodam, istrskim markizom, goriškim grofom in oglejskim patriarhom, ki so jih v želji po pridobivanju novih kmetijskih zemljišč pospešeno krčili. – Zorn, Kumer in Ferk, »Od gozda do gozda ali kje je goli, kamniti Kras?«, 563. Perko, *Od ogolelega do gozdnatega krasa*, 10, 563.

18 Masiello, »Kratek prikaz zgodovine kraških gozdov s posebnim poudarkom na občino Trst«, 43, 44.

19 Panjek, *Kulturna krajina in okolje Krasa*, 17. Zorn, Kumer in Ferk, »Od gozda do gozda ali kje je goli, kamniti Kras?«, 563. Gozdne površine tržaške občine so bile takrat pod nadzorom gozdnih čuvajev, ščitila pa so jih tudi stroga zakonska določila, ki so prepovedovala tako sečnjo kot pašo. – Masiello, »Kratek prikaz zgodovine kraških gozdov s posebnim poudarkom na občino Trst«, 44. Panjek, *Kulturna krajina in okolje Krasa*, 63, 64.

20 Panjek, *Kulturna krajina in okolje Krasa*, 64. Zorn, Kumer in Ferk, »Od gozda do gozda ali kje je goli, kamniti Kras?«, 563.

21 Panjek, *Kulturna krajina in okolje Krasa*, 79, 83. Zorn, Kumer in Ferk, »Od gozda do gozda ali kje je goli, kamniti Kras?«, 563.

22 Masiello, »Kratek prikaz zgodovine kraških gozdov s posebnim poudarkom na občino Trst«, 45. Panjek, *Kulturna krajina in okolje Krasa*, 65, 82. Zorn, Kumer in Ferk, »Od gozda do gozda ali kje je goli, kamniti Kras?«, 563, 564.

Do danes nimamo jasnega in enoznačnega odgovora na vprašanje, kdo je bil odgovoren za krčenje gozdov na Krasu, toda v resnici niti o tem, ali in koliko je bil Kras v različnih obdobjih dejansko prekrit z gozdovi, ki naj bi jih nato izkrčili. Literatura navaja razne dejavnike. Med njimi se pogosto omenjajo Beneška republika kot velika porabnica lesa, interesi zemljiških gospodov, francoska mornarica, Trst in druga okoliška mesta ter v kasnejšem obdobju še avstrijska mornarica.²³

V literaturi se za prekomerno izkoriščanje in deforestacijo gozdov krivijo tudi kraški kmetje in vaške skupnosti. Franc Perko trdi, da je Kras ogolel zaradi kmetov in njihove »nespametne« in »neusmiljene« uporabe naravnih virov, zlasti zaradi pašnje, ki naj bi krčila rodovitno zemljo in uničevala gozdnato površino.²⁴ Nasprotno Aleksander Panjek (2015) opozarja, da Kraševci svojega Krasa niso uničili in ga spremenili v puščavo, saj se povsod v franciscejskem katastru navaja »neutrudna skrb za vzdrževanje rodovitnosti zemlje in možnosti rabe ornice in travnišč«.²⁵ Panjek trdi, da je lokalno prebivalstvo poznalo in uporabljalo trajnostne in vzdržne oblike rabe naravnih virov.²⁶ S svojimi dognanji tako zavrača v sredozemskem prostoru globoko zakoreninjeno »degradacijsko teorijo«, izvirajočo iz gozdarske stroke 18. in 19. stoletja, ki zagovarja mnenje, da »je človek v zadnjih stoletjih s prekomernim izkoriščanjem izčrpal nekoč z gozdovi bogato poraščeno okolje in ga nepovratno spremenil v neobljudeno kamnito pustinjo«.²⁷ Gozdarske in agronomske stroke so namreč pogosto opisovale, da so kmetovalci gozd uporabljali »iracionalno« ali »predznanstveno«.²⁸ V primeru Krasa Panjek predstavi trajnostne oblike uporabe, ko oriše primer skrbnega ohranjanja panjevskega gozda, pri čemer dokaže, da so se Kraševci zavedali nevarnosti pretiranega izkoriščanja in so z ustreznim znanjem racionalno, obnovljivo ter vzdržno upravljali z naravnimi viri, ki so jim bili dani.²⁹ Na teh podlagah zagovarja stališče, da so kmetje na Krasu prilagodili naravno okolje v specifično obliko kulturne krajine, ki so jo trajnostno vzdrževali skozi stoletja. Pokazal je primer skupnosti, ki je že sredi 16. stoletja s pravili urejala način in obseg rabe dreves in gozdnih površin na Krasu.³⁰

Večletne raziskave so pokazale, da vaške skupnosti lahko zelo uspešno prispevajo k trajnostni rabi naravnih virov.³¹ Kot ugotavlja Nevenka Bogataj, so na kraškem območju glavno vlogo odigrale jusarske oziroma srenjske agrarne skupnosti, ki so na podlagi tradicionalnega znanja in lokalnih družbenih norm obdržale stoletno tradicijo odgovornega in trajnostnega vzdrževanja kraških zemljišč, med drugim prek aktivnega

23 Masiello, »Kratek prikaz zgodovine kraških gozdov s posebnim poudarkom na občino Trst«, 44, 45. Panjek, *Kulturna krajina in okolje Krasa*, 64. Perko, *Od ogolelega do gozdnatega krasa*, 11, 26.

24 Perko, *Od ogolelega do gozdnatega krasa*, 13.

25 Panjek, *Kulturna krajina in okolje Krasa*, 102.

26 Ibid., 15, 93.

27 Ibid., 78.

28 Moreno, *Dal documento al terreno. Storia e archeologia dei sistemi agro-silvo-pastorali* (Bologna: Il Mulino, 1990), 27.

29 Panjek, *Kulturna krajina in okolje Krasa*, 82, 84.

30 Aleksander Panjek, »Statut in privilegiji komuna ali tabora Rihemberk (1556): avtoportret soseske pred izzivi ekonomskih, socialnih in okoljskih sprememb«, *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja*, št. 42 (2018): 115.

31 Nives Dolšak in Elinor Ostrom, *The Commons in the New Millenium* (The MIT Press, 2003). Amy Poteete, Marco Jessen in Elinor Ostrom, *Working Together: Collective Action, the Commons, and Multiple Methods in Practice* (Woodstock: Princeton University Press, 2010).

gospodarjenja z gozdovi.³² Romina Rodela poudari, kako so na podlagi ustnega izročila in opazovanja naravnih pojavov na svojem domačem območju vaščani oblikovali zelo konkretna vedenja, ki so jih uporabljali pri gojenju kultur s skrbnim in načrtnim upravljanjem, kar je zagotovilo trajnostno rabo naravnih virov.³³ Nekateri dokazujejo, da je kolektivna uporaba skupnih naravnih virov (npr. gozdov, pašnikov, vode) lahko učinkovita pri vzpostavljanju trajnostnega odnosa med človekom in naravnim okoljem pod pogojem, da se med uporabniki oblikujejo ustrezni institucionalni okviri in dogovori.³⁴ V antropoloških študijah najdemo poudarjanje »vernakularnega poznavanja lokalnih ekosistemov«, ki temelji na praksi in izkušnjah, pri čemer James C. Scott (1998) zagovarja njihovo boljšo okoljsko in družbeno vzdržnost kot sodobne oblike rabe.

Skratka, debata o ogolelosti Krasa je še vedno odprta, saj poleg omenjenih človeških posegov v kraško okolje in nespornega antropogenega izvora kulturne krajine Krasa ne smemo pozabiti na naravne razmere na Krasu in na splošne značilnosti kraških območij, za katere sta značilna pomanjkanje površinske vode ter podvrženost prsti spiranju in vetrni eroziji.³⁵ Vsi naštetí dejavniki so lahko pripomogli k izkrčenju kraških gozdov v preteklosti ter posledični ogolelosti kraške krajine. Dvom, ali je upravičeno kriviti človeka za ogolelost Krasa, je še vedno prisoten, saj je prebivalcem stoletja dolgo uspelo trajnostno gospodariti v skladu s potrebami in pri tem ohraniti vitalno naravno okolje, od katerega so bili ne nazadnje življenjsko odvisni.³⁶ Iz pričujočega članka je razvidno, da je kraški človek nekoč vzdrževal kraško kulturno in naravno okolje. Družbene spremembe, ki so od druge svetovne vojne dalje odtujile človeka od kraškega naravnega prostora in kulturne krajine, pa so privedle do njenega zaraščanja, pri čemer je od druge polovice 19. stoletja naprej prispevalo sistematično pogozdovanje. Kot bomo videli, kraška kulturna krajina ni sestavljena izključno iz gozdov, gozd je le del kompleksnega mozaika, ki ga je kraški človek v preteklosti ustvaril in nato vzdrževal na podlagi vernakularnega znanja, izvirajočega iz trajnostne kmečke tradicije.

Pogozdovanje krasa in zaraščanje kraške krajine: podlaga za požare

Prva polovica 19. stoletja je postala obdobje, ko se je začelo prvič javno razpravljati o načrtovanju pogozdovanja Krasa, toda poskusi so bili neuspešni.³⁷ Prvi sistematični

32 Bogataj, *Krhka ravnotežja*, 7, 71.

33 Rodela, *Soupravljanje naravnih virov*, 15.

34 Dolšak in Ostrom, *The Commons in the New Millenium*.

35 Zorn, Kumer in Ferk, »Od gozda do gozda ali kje je goli, kamniti Kras?«, 563, 564.

36 Meta Remec, »Črni bor kot črna kuga«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 61, št. 2 (2021): 46.

37 Panjek, *Kulturna krajina in okolje Krasa*, 65. Zorn, Kumer in Ferk, »Od gozda do gozda ali kje je goli, kamniti Kras?«, 564. Prvi poskus pogozditve Krasa je bil izveden leta 1842, ko so zemljišča posejali s semeni avtohtonih listavcev (predvsem hrasta), vendar pogozditev ni uspela – Masiello, »Kratek prikaz zgodovine kraških gozdov s posebnim poudarkom na občini Trst«, 45. Neuspešni so bili tudi nekateri naslednji poskusi, saj so bila prva pogozdovanja slabo organizirana, nesistematična ter med seboj slabo povezana, k čemur je v veliki meri pripomogla tudi administrativna razdelitev Krasa med Goriško, Istro, Kranjsko in Trstom. – Zorn, Kumer in Ferk, »Od gozda do gozda ali kje je goli, kamniti Kras?«, 564.

načrt za pogozdovanje tega območja je leta 1850 vodil Josef Ressel, ko je na gozdar-skem področju opravil vrsto poskusov in prišel do spoznanja, da je črni bor najpri-mernejše drevo, kajti njegove odpadle iglice ustvarijo prst, ki je zaradi »lepljive smole odporna proti odpihovanju in spiranju«. ³⁸ Prvo učinkovito pogozditev Krasa s črnim borom pa je leta 1859 pri Bazovici nad Trstom izvedel gozdni inšpektor iz Gorice, Josip Koller. ³⁹ Pogozdovanje Krasa se je nadaljevalo, čeprav so bili zakoni o pogozdovanju sprejeti le nekaj desetletij kasneje. ⁴⁰ Pogozdovalne akcije, ki so se med prvo svetovno vojno zaustavile, so se uspešno nadaljevale v drugi polovici 19. ⁴¹ in skozi vse 20. sto-letje ⁴² – danes Kras ni več pusta in gola skalnata planota, temveč zelena pokrajina, prekrita z gozdnato preprogo.

Na območju matičnega Krasa so bila leta 1830 po podatkih franciscejskega kata-stra drevesa prisotna na skupaj 30 odstotkih površine – v obliki travnika z drevjem, pašnika z drevjem in panjevskega gozda, pri čemer je zadnji pokrival slabih 8 odstotkov površine. Gole površine v obliki pašnikov in travnikov brez drevja so takrat obsegale 45 odstotkov površine Krasa, preostalih 25 odstotkov pa je odpadlo na njive, stavbna zemljišča in ceste. ⁴³ Širše gledano, je v primorski submediteranski krajini leta 1830 goz-dnatost znašala 10,6 odstotka, leta 2022 pa je bilo 76,8 odstotka površine poraščene z gozdovi. ⁴⁴ Gozdnata površina je postala podlaga za požare, ki v zadnjih desetletjih najbolj uničujejo Kras. ⁴⁵

»Največji gozdni požar v zgodovini Republike Slovenije« je izbruhnil 15. julija 2022 na območju Goriškega Krasa (ob lokalni cesti Miren–Opatje selo) ⁴⁶ in zajel okoli 4500 ha na slovenski in italijanski strani meje. Večji del pogorelega ozemlja se nahaja na slovenski strani, gre za 3707 ha, od katerih 2902 ha prekrivajo gozdovi. ⁴⁷ Dvotedenski izčrpavajoč požar je bil uspešno pogašen 29. julija 2022. Takoj po požaru je v Sloveniji

38 Masiello, »Kratek prikaz zgodovine kraških gozdov s posebnim poudarkom na občino Trst,« 46, 47. Zorn, Kumer in Ferk, »Od gozda do gozda ali kje je goli, kamniti Kras?,« 564.

39 Masiello, »Kratek prikaz zgodovine kraških gozdov s posebnim poudarkom na občino Trst,« 46. Zorn, Kumer in Ferk, »Od gozda do gozda ali kje je goli, kamniti Kras?,« 565.

40 Leta 1881 za Trst, leta 1883 za Goriško, leta 1885 za Kranjsko in leta 1886 za Istro. – Masiello, »Kratek prikaz zgo-dovine kraških gozdov s posebnim poudarkom na občino Trst,« 46. – Zorn, Kumer in Ferk, »Od gozda do gozda ali kje je goli, kamniti Kras?,« 565.

41 Več o pogozdovanju na Krasu v drugi polovici 19. stoletja gl. Nikita Meden, »Pogozdovanje na Krasu: kršenje goz-dne postave. Kmet in gozd v drugi polovici 19. stoletja,« v: Meta Remec, ur., *Gozd in ljudje – razmerja in zgodovina* (Ljubljana: Založba inštituta za novejšo zgodovino, 2023), 109, 110, 113, 114, 118.

42 Zorn, Kumer in Ferk, »Od gozda do gozda ali kje je goli, kamniti Kras?,« 567. Pogozdovanje slovenskega Krasa je predstavljalo »prvi tovrsten primer v Sredozemlju«, saj so se sorodne pobude drugje izvedle šele kasneje, njegovi izredni uspehi pa so na Kras pritegnili številne strokovnjake iz vse Evrope in celo iz ZDA. – Panjek, *Kulturna krajina in okolje Krasa*, 104. Zorn, Kumer in Ferk, »Od gozda do gozda ali kje je goli, kamniti Kras?,« 566.

43 Panjek, *Kulturna krajina in okolje Krasa*, 94, 95.

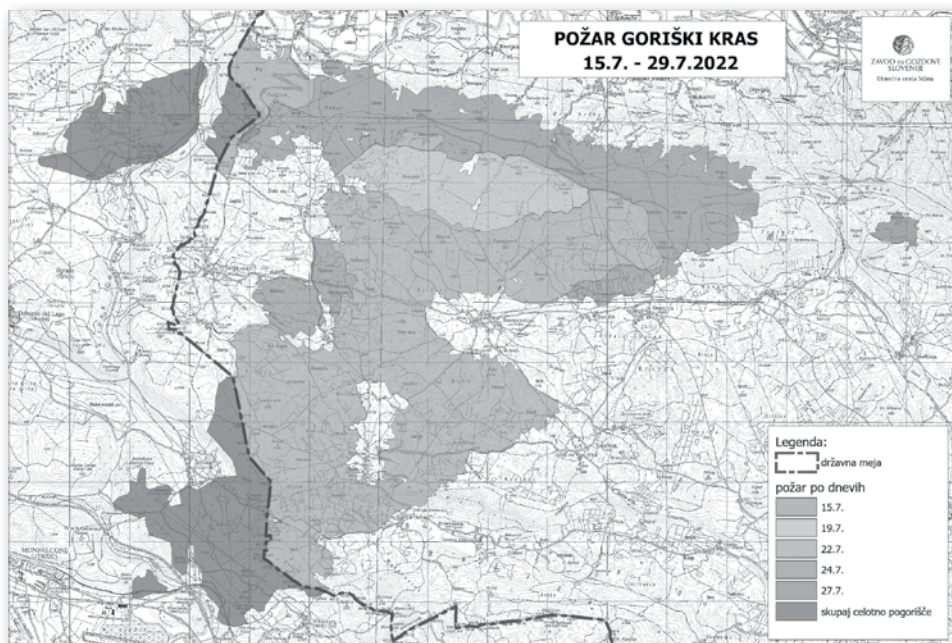
44 Edo Kozorog in Florjan Leban, »Odtis agrarnih skupnosti v kulturni krajini Primorske,« v: *Krhka ravnotežja*, 37, 38.

45 Edo Kozorog, »Požari najbolj uničujejo Kras,« v: *Krhka ravnotežja*, 73.

46 STA: *Mineva leto dni od požara na Krasu*, pridobljeno 21. 6. 2024, <https://www.sta.si/v-srediscu/pozar-kras-obletnica>.

47 *Načrt sanacije gozdov poškodovanih v požaru. Goriški Kras. 15. julij – 1. avgust, 2022* (Sežana: Zavod za gozdove Slovenije, 30. 1. 2023, 5. V Sloveniji in Italiji so se z ognjem borili med drugimi gasilci, gozdarji, policisti, piroteh-niki, reševalci, civilna zaščita, prostovoljci, medtem ko so z letali in helikopterji na pomoč priskočile tudi nekatere sosednje evropske države. – STA: *Mineva leto dni od požara na Krasu. Incendi boschivi in Friuli Venezia Giulia, Regione Autonoma Friuli Venezia Giulia 2021–2022* (Servizio forestale e Corpo forestale, Direzione centrale risorse agroali-mentari, forestali e ittiche).

Slika 1: Zemljevid požarov 2022

Vir: Načrt sanacije gozdov, poškodovanih v požaru Goriški Kras od 15. julija do 1. avgusta 2022, predlog načrta, 30. 9. 2022

Zavod za gozdove Slovenije že novembra in decembra 2022 vodil pogozdovalne akcije uničene pokrajine na Cerju s pomočjo okoli 1000 prostovoljcev, ki so prišli z vseh koncev Slovenije in iz sosednjih držav (npr. Italije).

Pogozdovanje na slovenskem Krasu

Slovenija in Italija imata skoraj povsem nasprotujočo si regulativo o ravnanju z naravnimi območji, ki jih je prizadel požar. Medtem ko so pogozdovalne akcije na slovenskem Krasu povzročile velik odziv v javnosti, na italijanski strani meje pogozdovalnih akcij ni bilo. V Furlaniji - Julijski krajini (FJK) naj bi obnova gozda potekala v glavnem po naravni poti. Po zakonu pogozdovanje pogorele krajine tu ni predvideno vsaj za pet let, pravzaprav je v tem obdobju »prepovedano« pogozdovati pogorišča.⁴⁸ V Sloveniji je drugače. Na podlagi Zakona o gozdovih (ZG), mora Zavod za gozdove Slovenije zagotoviti obnovo gozda na pogoriščih s tem, da pripravi sanacijski načrt, v katerem med drugim predstavi načrt pogozdovanja pogorele površine: »Poškodovan

⁴⁸ Lexview – Leggi e regolamenti. Legge regionale 7 novembre 2019, n. 17, pridobljeno 21. 6. 2024, <https://lexview-int.regione.fvg.it/fontinormative/xml/xmllex.aspx?anno=2019&legge=17> [prevedla Martina Tonet].

gozd je gozd, v katerem je zaradi negativnih vplivov onemogočen naraven razvoj ekosistema oziroma onemogočeno zagotavljanje funkcij gozda. Poškodovan gozd je gozd za sanacijo in je ogroženo okolje po predpisih o varstvu okolja.«⁴⁹ Sanacijski načrt je predvidel, da bo požarišče delno pogozdeno. Potek sanacije je predstavil vodja javne gozdarske službe Zavoda za gozdove Slovenije v Sežani, g. B. K.: »[K]jer je golo po požaru, mi poskušamo pomagat, da injiciramo vrste [sadik, semen], ki so po našem mnenju pomembne ... naš cilj je sanirati površine, ki so najbolj prizadete, da bi pomagali pri obnovi.«⁵⁰ Javno pogozdovanje pogorele kraške krajine je potekalo na Cerju, turistični zeleni destinaciji v Občini Miren-Kostanjevica. S podporo raznih sponzorjev in v sodelovanju z Zavodom za gozdove Slovenije je novembra 2022 Zavod za turizem Miren-Kostanjevica organiziral prvo pogozdovalno akcijo pogorelega kraškega območja. Direktorica, gospa A. S., je bila navdušena nad akcijo in močnim odzivom javnosti:⁵¹ »[R]es krasen odziv! Začeli smo sodelovati z Zavodom za gozdove Slovenije z akcijami pogozdovanja ... [Zavod za gozdove podpira] predvsem strokovni del te revitalizacije pogorišč ... mi smo bolj organizacijski suport [podpora], [z] dogodki [smo] predvsem sporočali na poziv javnosti.«⁵²

Leto kasneje sem se novembra 2023 sama udeležila druge pogozdovalne akcije, ki so jo isti organizatorji in razne stranke ponovili na isti lokaciji. Na stotine ljudi se je iz raznih predelov Slovenije in Italije zbralo pri Pomniku Miru, simbolu mednarodnega združenja Kultura-Natura za ohranjanje in valorizacijo kulturne dediščine, nahajajočim se na vrhu Cerja. Nekateri prostovoljci so bili opremljeni z rokavicami, motikami in lopatami. Navodila za zasadnjo kraške okolice je posredoval Zavod za gozdove, ki je razdelil prisotne na razne skupine, jim dodelil sadike in semena (uporabil se je pretežno puhasti in črni hrast ter črnika) ter jih napotil peš na razne predele območja, kjer se je odvijalo celodnevno sajenje. Med podporniki pogozdovanja je bilo poleg koristi za namen razširjeno mnenje, da se z akcijami na splošno pomaga naravnemu okolju in da se pri tem znižuje raven CO₂ v zraku. Zaradi tega je sogovornik, gospod E. Z., kulturolog na mednarodni srednji šoli UWC – United World College⁵³ v Devinu (Italija), izrazil mnenje, da podpira sistematično pogozdovanje.⁵⁴ Prepričan o svojem pogledu, je sam organiziral enodnevni izlet v Cerje, kjer se je s skupino svojih dijakov (okoli 40) udeležil pogozdovalne akcije. Na vprašanje, zakaj se je udeležil pogozdovalne akcije, mi je navdušen dijak odgovoril, da zato, ker s tem »naravi pomaga«, kar je na splošno »dobro« za okolje.⁵⁵

49 »Zakon o gozdovih (ZG),« *Uradni list RS*, št. 30/39 1993, 3. člen.

50 Sogovornik B. K., intervju z dne 11. 8. 2023.

51 A. S. je pojasnila, da so pogozdovalne akcije lahko uresničili tudi zaradi donacij slovenskih podjetnikov, poslovnih, športnikov, likovnih umetnikov, vinarjev in modnih kreatorjev. Dodatno so s finančno podporo pomagali neprofitna organizacija Vrabček upanja s svojim projektom »Skupaj za Kras« in Tuš drogerije s prodajanjem mila iz pepela pogorelih dreves ter prodajanjem majic »Majca za Kras«, za katero je mladina iz lokalne skupnosti sama ustvarila design. A. S. je poudarila, da je več kot štirideset podjetij podpisalo zavezo za dolgoročno sodelovanje pri obnovi Krasa, ki naj bi trajala deset ali več let, tako da bodo vsako leto stranke donirale določeno količino denarja, zaposleni v podjetjih pa se bodo udeleževali pogozdovalnih dogodkov. – Sogovornica A. S., intervju z dne 31. 8. 2023.

52 Sogovornica A. S., intervju z dne 31. 8. 2023.

53 Gl. *Postal Giulia*, 1. 12. 2023, »Reforestation on Mt. Cerje with the Slovenian Forestry department«.

54 Sogovornik E. Z., intervju z dne 20. 9. 2023.

55 Sogovornik dijak, intervju z dne 25. 11. 2023.

Slika 2: Prostovoljci na pogozdovalni akciji

Foto: Martina Tonet, 25. 11. 2023

Čeprav je načrtno pogozdovanje Krasa pripomoglo k ustvarjanju prsti na nekoč goli in kamniti krajini,⁵⁶ pričujoča raziskava odpira nova vprašanja o tej temi, saj nakazuje, da v sedanjosti izključno pogozdovanje kraške krajine ne zagotavlja ekološkega ravnovesja na tem območju. Danes je Kras pretežno zaraščen z »zanemarjeno«⁵⁷ vegetacijo. V preteklosti je bil kraški človek, tj. kmet, tisti, ki je vzdrževal Kras in oblikoval kraško kulturno krajino s tem, da je vzpostavljaj trajnostni odnos s kraškim okoljem. Kot bomo spoznali v naslednjih poglavjih, človek, ki bi se na vsakdanji ravni trajnostno ukvarjal s kraško krajino, obstaja le v omejeni obliki. Razloge za to zasledimo v zgodovini kraške krajine, in sicer v družbenih spremembah, ki jih je človek doživel od druge svetovne vojne dalje, kar je privedlo do odtujitve človeka od kraškega okolja. Spremembe v odnosu med človekom in kraško krajino so pripomogle k »divjemu zaraščanju«⁵⁷ in današnjemu vse pogostejšemu sprožanju požarov na Krasu. Veble in Brečko Grubar poudarjata, da sta vse obširnejše zaraščanje in pogozdovanje pomembno prispevala k večji ogroženosti območja pred požari v naravi. Kraško gozdno gospodarsko območje se namreč uvršča med najbolj požarno ogrožena območja v Sloveniji, zlasti pod prvo stopnjo požarne ogroženosti.⁵⁷

56 Remec, »Črni bor kot črna kuga«, 62.

57 Diana Veble in Valentina Brečko Grubar, »Pogostost in obseg požarov v naravi na Krasu in v slovenski Istri«, *Geografski vestnik* 88, št. 1 (2016): 10.

Potomci kraške kmečke tradicije: zakaj pogozdovati?

Medtem ko so se sogovorniki, ki ne izhajajo iz kraške kmečke tradicije (tj. ljudje iz raznih slovenskih in italijanskih mest, npr. Kopra, Ljubljane, Kranja, Maribora, Trsta in Devina), takoj po požaru odločno podali v pogozdovalne akcije, te niso prepričale vseh. Potomci kmečke tradicije – lokalno kraško prebivalstvo iz raznih vasi na Krasu – se teh akcij niso udeležili in so skeptični do pogozdovanja kraške krajine. Kraško prebivalstvo dojema pogozdovanje na drugačen način. Zanje je gozd le del kompleksnega »kraškega mozaika«,⁵⁸ ki je sestavljen iz pašnikov, travnikov, njiv, vinogradov in gozdov, razmejenih s kamnitimi suhimi zidovi. V preteklosti je ta kraški mozaik negoval in vzdrževal kmet. V tem smislu je Kras antropogeni pojav in kulturni pojem, rezultat človekovega vztrajnega prilagajanja naravnega okolja.⁵⁹ Danes kmeta, ki bi se ukvarjal z vzdrževanjem kulturne krajine Krasa na vsakdanji ravni, v glavnem ni.⁶⁰ Zaradi tega večino kraškega prebivalstva skrbi, kdo bo negoval posajena drevesa in naknadno vzdrževal pogozdeno okolje. Kraški človek razume, da je njegov poseg v kraško okolje bistven pri vzdrževanju kraške kulturne krajine, kar podpira Panjekovo teorijo o vzdržnosti razmerja med kraškim človekom in okoljem.⁶¹ Kot je poudaril gospod C. G., jusar iz Padrič na italijanski strani meje, se je treba s krasom stalno ukvarjati in ga negovati, saj »[k]ras, [ki] ga je človek napravil [ustvaril], če ga ne držiš [vzdržuješ], gre po svojem«.⁶² Sogovornik namiguje, da je posledica človekovega neposeganja v kraško naravno okolje zapuščena, »zanemarjena« in zaraščena krajina.

Proces zaraščanja kraške krajine se je pričel v drugi polovici 20. stoletja, zlasti po letu 1960, ko se je na zapuščenih kmetijskih zemljiščih začela širiti vegetacija.⁶³ Od takrat je Kras postal sinonim za »nekontrolirano zaraščanje«.⁶⁴ V današnjem času lahko opazimo, da se je kraška »kulturna savana«⁶⁵ znatno skrčila, zlasti prevladuje širjenje nečesa, čemur bi lahko rekli »divja džungla«. Nekoč dostopna zemljišča in parcele so danes pretežno pokriti z »zanemarjeno« gosto vegetacijo, saj se večina lastnikov z njimi ne ukvarja več. Jusarka iz Banov je povedala, da se zemljiščem, do katerih je v otroških letih z lahkoto dostopala, danes zaradi zaraslosti sploh ne more več približati: »ku sm bla majnha [ko sem bila majnha], se spomnim, sem hodila v Gladouco [ledinsko ime velike doline] po drevček ... za božiče je blo [za božič je bila] tradicija ... zdej [sedaj] ne znam, če bi pršla [prišla] ... zdej tistga prostuora [sedaj tistega prostora] ni več, zatu kr [zato ker] je vse zaraslo.«⁶⁶

58 Albin Kjuder, *Zgodovinski mozaik Primorske. S posebnim poudarkom gornjega Krasa* (Tomaj, 1959).

59 Panjek, *Kulturna krajina in okolje Krasa*, 16, 17.

60 Po letu 1950 se je število prebivalcev na podežlju zmanjšalo. Medtem ko je ob koncu 19. stoletja bilo 70 odstotkov kmečkega prebivalstva, leta 1950 50 odstotkov, po letu 1980 pa manj kot 10 odstotkov; leta 2002 so se s kmetijskimi dejavnostmi ukvarjali samo še 3 odstotki lokalnega prebivalstva. – Zorn, Kumer in Ferik, »Od gozda do gozda ali kje je goli, kamniti Kras?«, 567.

61 Panjek, *Kulturna krajina in okolje Krasa*, 78.

62 Sogovornik C. G., intervju z dne 3. 8. 2023.

63 Remec, »Črni bor kot črna kuga«, 62.

64 Zorn, Kumer in Ferik, »Od gozda do gozda ali kje je goli, kamniti Kras?«, 567, 571.

65 Panjek, *Kulturna krajina in okolje Krasa*, 77.

66 Sogovornica jusarka, intervju z dne 4. 9. 2023.

Slika 3: Pogorela in že spet zaraščena družinska parcela gospoda F. L. v Jamljah v Občini Doberdob

Foto: Martina Tonet, 8. 9. 2023

Ko človekova roka ne posega v kraško okolje, se to hitro zarašča. Leto po požaru so bile družinske parcele (15 ha) sogovornika, gospoda F. L. iz Jamelj (Občina Doberdob, Italija), popolnoma zaraščene z novo zeleno vegetacijo.⁶⁷ Na ogledu parcel sva se morala prerivati skozi gosto podrast, da sva lahko sploh dosegla zemljišča. Medtem ko sva z gospodom F. L. drug za drugim sklonjena hodila skozi bujno vegetacijo, je petinštiridesetletni mož razlagal, da je v otroških letih isto pot lahko s svojim dedkom prehodil brez večjih težav. Danes pa so njegove parcele težko dosegljive, ker so zaraščene z »divjo« vegetacijo,⁶⁸ kot ji pravi. F. L. se dvakrat na mesec vrača iz tujine domov v Jamlje, da pomaga družini pri vzdrževanju parcel, tako da jih čisti, kot ga je naučil dedek. Toda petnajst hektarjev predstavlja veliko dela za eno samo osebo, zaradi česar se večina družinskih pogorelih zemljišč neprestano in hitro zarašča.

67 Sogovornik F. L., intervju z dne 8. 9. 2023.

68 Problem zapuščenih parcel je tudi širjenje invazivne neavtohtone vegetacije, kot je denimo pajesen (*ailanthus*), ki duši kraške vrste rastlin.

Slika 4: Pohod z gospodom F. L. po zaraščenih poteh, ki so bile v sogovornikovih otroških letih z lahkoto dosegljive

Foto: Martina Tonet, 8. 9. 2023

Vloga kmeta pri vzdrževanju kraške kulturne krajine

Do prve polovice 20. stoletja je bil kmet tisti, ki je vzdrževal Kras s pašo, košnjo travnikov, obdelovanjem njiv in vinogradov ter gradnjo teras in suhih zidov – prvimi kraške kulturne krajine.⁶⁹ Kot opozarjajo domačini, se je nekoč »vse pokosilo, vse poželo ... zdej [zdaj] je zapuščeno ... vse poraščeno ... ko ne kosiš, raste, in to se zarase hitro, v par leth letih je to zaraščeno«.⁷⁰ Belingar in Kranjc poudarjata, da

⁶⁹ Panjek, *Kulturna krajina in okolje Krasa*, 17, 49.

⁷⁰ Sogovornik B. L., kmetovalec iz Lipe na slovenski strani Krasa, intervju z dne 12. 12. 2023.

je kmet skrbno vzdrževal kraške zemljiške parcele, da so bile urejene, razmejene s suhozidi – s simbolom kraške identitete, spoštovanjem do naravnega okolja in varstva kulturne mozaične krajine in njene biodiverzitete ter kakovostnega bivanja v življenjskih prostorih, usklajenega z življenjem in vrednotami kraške skupnosti.⁷¹ Gospa V. L., kmetovalka in kozjerejka iz Nove vasi na slovenski strani, je tako izrazila nekdanje spoštovanje, ki ga je kraški človek vzpostavljal z okoljem:

[Nekoč] vse je blo [bilo] urejeno. Vsk [vsak] je delu [delal] na svojem ... smo gonili past ... marsikej [marsikaj] so sčistli [očistili] ... si nardili neke njivce, tudi vsaka vrtača je imela [njivo] ... se je sadilo ... tu so ble [bile] njive za krompir ... zdej [sedaj] ni več tistega terena ... je zaraščeno ... tu okol [naokoli] je bil lepu [lepo] zidek ... ni bilo podraستي ... zdej [zdaj] je z leve in djesne [z leve in desne] zaraščeno.⁷²

Kmet je na podlagi izkušenj in znanja vzdrževal Kras, kar kaže na trajnostno upravljanje naravnih virov.⁷³ Gozdno podrast so čistili s pašnjo, občasno tudi z nadzorovanim sežiganjem zarasle gmajne, ali kot razlaga jesar C. G.:

krn [ko] je bla velika trava [ko je bila visoka trava] ... kaj so naredili naši nuonoti [dedki in babice]? Marca meseca smo uožgali [požgali] travnik ... da tista trava in lišč [listje], ki je palo duol [padlo dol z dreves], je zgorelo, smo uočistle [smo vse očistili] in je zrastle lepa travca [sežiganje travnikov se je delalo] ... smo bli v treh, šterih [bili smo po trije ali štirje], ki smo to stvar koordinirali ... z vejami, smo šlatali [udarjali], da ni šol uognj v kšn drugi krej [da ogenj ne bi šel v kak drug kraj, v drugo smer], če je bil zid, če ni blo [bilo] zida [suhozida], nismo tega delali.⁷⁴

Vzpostavljanje trajnostnega odnosa s kraškim okoljem v preteklosti je orisal tudi jesar iz Banov na Tržaškem Krasu, ko je predstavil, kako je kmet vedel, katera drevesa požagati in katera ohraniti:

enkrat [nekoč] kmet je žagu [žagal drva] v naravi ... je pustil rast [rasti to], kar je blo [bilo] potrebno ... je ščitu [ščitil] [kraško okolje s tem, da ga] je čistu [čistil] ... kraški zid [suhozid] je bil [je obstajal] prou [prav res] za živino ... za požar, da se ni razširu [razširil]⁷⁵ ... s časom je šlo vse v pozabo ... počase, počase [počasi počasi] ni blo [bilo] več interesa ... ni blo [bilo] časa ... [ljudje] ne gledajo, da bi šlo naprej [se nadaljevala] tradicija ... nečaki niti ne znajo [vnuki ne vedo, kako se ukvarjati s Krasom] ... jih ne zanima ... [razmerje med človekom in Krasom se je] zgubilo po generacijah [v generacijah].⁷⁶

71 Belingar in Kranjc, »Ohranjanje znanj kraške suhozidne gradnje: Primer dobre prakse?«, v: Ana Svetel in Tihana Petrović Leš, ur., *Nesnovna dediščina med prakso in registri: 15. Vzpostavljanje med slovensko in hrvaško etnologijo* (Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2019), 80.

72 Sogovornik V. L., intervju z dne 9. 11. 2023.

73 Rodela, *Soupravljanje naravnih virov*, 27. Gl. tudi Dolšak in Ostrom, *The Commons in the New Millenium*. Poteete, Jessen in Ostrom, *Working Together*.

74 Sogovornik C. G., intervju z dne 10. 8. 2023.

75 Kraški suhi zidovi so imeli nekoč razne funkcije: človek jih je uporabljal za praktične namene, kot ogrado za obdelovanje površin, za njihovo varovanje pred živino, za ločevanje različnih kultur in načinov obdelovanja, ter za družbene namene – za ločevanje med individualno in kolektivno posestjo in uporabo. – Panjek, *Kulturna krajina in okolje Krasa*, 51.

76 Sogovornik jesar, intervju z dne 4. 9. 2023.

Terenska raziskava kaže, da je nekoč kraški človek vzdrževal Kras na podlagi lokalnega znanja oziroma »vernakularnega poznavanja lokalnega ekosistema«, ⁷⁷ ki temelji na praksi in izkušnjah vzdržnega ter trajnostnega oblikovanja in uporabe naravnih virov. Toda trajnostni odnos je danes težko vzdrževati, in to zaradi družbenih sprememb, ki so v drugi polovici 20. stoletja začele oddaljevati človeka od kraškega okolja. Industrijski in ekonomski razvoj, intenzivnejša urbanizacija, opuščanje kmetijstva in kraških zemljišč zaradi iskanja zaposlitve v mestu ter druge socialne spremembe so privedli do vse večje odtujitve človeka od kraške krajine, ⁷⁸ kar je pripeljalo do njenega vse večjega zaraščanja. Jusar C. G. se je kot otrok v petdesetih letih prejšnjega stoletja še ukvarjal s kraško krajino, saj je pomagal mami pri živini in drugih kmetijskih dejavnostih. Od šestdesetih let dalje, ko je človek začel iskati delo v mestu in zapuščati kmetijstvo, je vzdrževanje Krasa začelo propadati: »mi smo imeli [v letih osemdeset] zadnje krave tukaj na Padričah ... [potem] se je [v letih šestdeset] začel ekonomski razvoj, ljudje so raje šli delat v mesto in so naknadno delali doma«. ⁷⁹

Človek se je z zaposlitvijo v mestu lahko še naprej ukvarjal s kraško krajino le v prostem času, kot je povedal gospod M. R., jusar iz Repna, vasi na italijanski strani:

jst sem delu [delal] v mestu zvečer, ku sm pršu [ko sem prišel] domov ... smo imeli krave, je blo treba jt [iti] na pašo, na njivo, po senu [seno], po drva ... ljudje so čistli [čistili] okoli polja ... zdej [sedaj] je vse zaraščeno, vidš [vidiš]? Zdej ku [sedaj ko] gledamo vn [ven z okna], videmo samo gojzd [gozd], in to so ble [bili nekoč] senožet [travniki] za košnjo živinoreje ... tudi poljedelstvo je zamrlo. ⁸⁰

Opuščanje kmetijstva je privedlo do propadanja mozaične podobe kraške kulturne krajine in kraškega okolja. Trajnostni odnos do kraške krajine, ki ga je človek v preteklosti skrbno negoval, se je v zadnjih šestdesetih letih znatno spremenil. O tem, kako je opuščanje kmetijstva od povojnega časa dalje in v letih modernizacije vplivalo na odnos med človekom in naravnim okoljem in ga spremenilo, piše Tina Ivnik (2023). Zanimivo je opaziti, da tudi ona v svoji raziskavi poudari, kako je zaraščanje okolja v primeru Nadiških dolin posledica odtujitve človeka od kmečkega načina življenja in »stika z zemljo« ter izgube starih navad in znanj o naravnih prostorih. ⁸¹ Danes se človek v primerjavi s svojimi predniki s kraškim okoljem ukvarja v omejeni obliki, oni pa so ga vzdrževali na vsakdanji ravni. Tako je povedal gospod B. K., kmetovalec iz Škrbine:

naši predniki so skrbeli za krajino ... [so] zidali zide [suhozide] ... [so] vse obnavljali ... njive [so bile] pokošene ... in travniki ... kmr [kjer] smo pasli, je blo čisto ... vse je blo napravljeno [urejeno], kot [je] treba ... zdej pej [zdaj pa je] zaraščeno do konca ... neprehodno ... zapuščeno ... zanemarjeno ... ljudje so po službah [službah] in jih [vzdrževanje kraškega okolja] ne zanima ... poti, klanci so zaraščeni ... prou zanemarjeno do konca! ⁸²

77 James C. Scott, *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed* (New Haven in London: Yale University Press, 1998).

78 Rodela, *Soupravljanje naravnih virov*, 73.

79 Sogovornik C. G., intervju z dne 3. 8. 2023 in 10. 8. 2023.

80 Sogovornik M. R., intervju z dne 29. 9. 2023.

81 Tina Ivnik, »'Tovarna je vse uničila': Socialni spomini domačinov in domačink na opuščanje kmetijstva v Beneški Sloveniji,« *Glasnik SED* 63, št. 1 (2023): 16.

82 Sogovornik B. K., intervju z dne 13. 12. 2023.

Zanemarjenost postane sinonim zaraščanja, kar briše nekdanjo kraško kulturno krajino, takšno, ki jo je kmet vzdrževal. Nekoč urejene njive in pokošeni travniki, zamejeni s kamnitimi suhimi zidovi, so danes prekriti z zaraščeno zeleno prevleko in človeku nedosegljivi, neprehodni. Skeptični sogovorniki se zavedajo dela in truda, ki ga je kraški človek v preteklosti vlagal v vzdrževanje kraške krajine, in zaradi tega trdijo, da pogozdovanje ni dovolj.

Kot se je izkazalo po prvi pogozdovalni akciji na Cerju, veliko posejanih sadik gozdnega drevja ni preživel, saj jih po zasaditvi niso ustrezno negovali in redno zalivali, k njihovem uničenju pa so pripomogli tudi glodavci in žuželke.⁸³ V zvezi s tem je gospa B. M., kmetovalka iz Zagradca na italijanski strani, izrazila, da je gozd dolgoročna naložba:

gozd mora bt gledan [gozd je treba vzdrževati] ... gozd moraš čistit, čistit! ... Ohranjat drevesa ... nono [dedek] je leta sedemdeset [v sedemdesetih letih] čistil gozd, zdej jmo [sedaj imamo] take hraste! ... Če nono ne bi tistga nrdi [tistega postoril], mi bi imeli vse suorte [vrste] drevu [dreves] ... vsi v kup [vsa skupaj] ne veljajo nč! ... Gozd je delo ... gozd, mora bt gospdar [gozd mora imeti gospodarja], ki ga mora gledt [vzdrževati], ker če ne [drugače], boš samo jmu [imel] kup robide!⁸⁴

Potomci kmečke tradicije se zavedajo, da je gozd »najkompleksnejši kopenski naravni sistem«, ki se vzdržuje v skladu s človekovim izkušenijskim znanjem o naravnem okolju.⁸⁵ Ko se človeško poseganje v kraško okolje prekine, se začne zaraščanje pokrajine, na kateri prevladuje gosta vegetacija, ki na Krasu postane prava podlaga za sprožanje in širjenje požarov. To lahko v hipu postane nevarno za lokalno prebivalstvo – dodaten razlog, zaradi katerega so domačini skeptični do pogozdovanja kraške krajine. Gospod T. L., ovčerejec iz vasi Pedrovo na slovenski strani, se je tako opredelil do pogozdovanja: »vse površine [so] zarasle ... tukaj okrog vasi imamo povsod gozd ... saj je preveč gozda ... ne vem, zakaj je treba pogozdovat ... tudi kar se tiče požarne varnosti ... pač okej, če bi bil gozd, ma itak ni gozd, pride robida ... lepu imaš iskrico ... in [se] v momentu razširi požar«.⁸⁶

Zaraščena kraška krajina je v velikem požaru postala pravo »netivo«, kot je poudaril gospod R. L., kmetovalec iz Sel na Krasu v Sloveniji, ki mu je pogorela parcela, kjer je pasel koze in osle:

gmajna kukr je zdej [kot je sedaj] prepuščena sama sebi ... zarad tega pol gori [zaradi tega potem gori], ker je tega netiva ... ker tu [to] se ne čisti ... je vse nedostopno ... je pršu [prišel] požar ... zdej [sedaj] je že grmovje ... od tistih borovcev do tuki je pršlo mnj ku u [manj kot] pol ure ... peš uporabiš tolk [toliko] časa ... tu [tukaj] vemo, kolk [kako] je hitro pršlo [prišlo] ... tu [tukaj] je gorelo s tako brzino [hitrostjo]!⁸⁷

83 STA, *Mineva leto dni od požara na Krasu*.

84 Sogovornik B. M., intervju z dne 4. 10. 2023.

85 Bogataj, *Krhka ravnotežja*, 6.

86 Sogovornik T. L., intervju z dne 29. 11. 2023.

87 Sogovornik R. L., intervju z dne 9. 11. 2023.

Slika 5: Gozdnata kraška krajina v okolici Pedrove vasi v občini Nova Gorica

Foto: Martina Tonet, 29. 11. 2023

Sogovorniki so tako izrazili svoja skeptična stališča do pogozdovanja kraške krajine. Po njihovem mnenju je Kras že obširno pogozden, z gostim »zanemarjenim« gozdnatim rastjem, kar lahko ob požaru postane za človeka življenjsko nevarno, še posebej za kraško prebivalstvo, ki tam živi.

Vzdrževanje mozaične podobe Krasa: ohranjanje naravne biotske raznolikosti in preprečevanje požarov

Zaraščanje Krasa briše kraško kulturno krajino. S širjenjem »zanemarjene« vegetacije se izgublja bogastvo kompleksnega kraškega ekosistema, ki je sestavljen iz raznolikega mozaika habitatov, značilnih za Kras,⁸⁸ sestavljenih iz gozdičkov, pašnikov, travišč, njiv in vinogradov.⁸⁹ Zavod za varstvo narave Republike Slovenije v Novi Gorici,

⁸⁸ Sogovornik, koordinator agencije za razvoj Krasa LAS–KRAS, gosp. A. P., intervju z dne 23. 8. 2023.

⁸⁹ Elena Bužan, Alberto Pallavicini, Peter Glasnovič, Paul Tout in Petra Košir, *Biodiverziteta in varstvo kraških ekosistemov* (Padova: Padova University Press, 2014).

ki skrbi za ohranjanje naravne biotske raznolikosti na kraškem območju, opozarja,⁹⁰ da je ekstenzivno zaraščanje Krasa v zadnjih letih pospešilo izgubljanje biotske pestrosti in elementov, značilnih za kraško kulturno krajino tega nacionalnega in evropsko nadvse pomembnega naravnega območja.⁹¹ Z zaraščanjem okolja se izgubljajo razne vrste rastlin (npr. brin), širjenje goste in »zanemarjene« gozdne površine pa prinaša s seboj nove vrste divjih živali (npr. jelena in divjega prašiča),⁹² kar ogroža gospodarske dejavnosti tistih redkih domačinov, ki poskušajo danes vzrejati živino in drobnico.⁹³

Nekateri sogovorniki menijo, da bi bilo namesto pogozdovanja bolj smiselno ponovno vzpostaviti mozaično podobo Krasa z njegovo pestro biotsko raznovrstnostjo, saj bi ta lahko pripomogla k omejevanju nevarnosti sprožanja požarov. To, da s pašo »ful [znatno] omejuješ požare«, sta poleg ovčerejca gospoda T. L.⁹⁴ izrazila tudi gospod P. K., predsednik Agrarne skupnosti v Ospu na slovenski strani,⁹⁵ in gospod A. P., koordinator agencije za razvoj Krasa LAS–KRAS, ki je osebno opazil, kako se je na Goriškem Krasu na popašeni in počiščeni kraški krajini ogenj zaustavil sam:

kjer so partnerji našega projekta čistili [čistili] nekaj hektarjev kraške gmajne, tam ogenj je pršel do meje, kjer je bla taka [visoka] trava, in potem [kjer] je ni blo [bilo], se ni razpasu [razpasel] naprej ... to se pravi, eden izmed najboljših načinov za preprečevanje gorjenja [gorenja] je bil prav to, aktivno delovanje kmetij, ki se ukvarjajo s pašništvom ... trava je popašena, se očisti ... eden izmed načinov, s katerim lahko preprečiš gorjenje [gorenje ognja].⁹⁶

Koristnost paše v boju proti požarom je bila dokazana že pri požaru, ki je leta 2012 izbruhnil na posesti jusarske skupnosti Opčine (na italijanski strani meje), kjer je ogenj požgal okoli 80 hektarjev, vendar se ni dotaknil površin, na katerih so se pasle ovce.⁹⁷ Ob tem vidimo, kako so vernakularno znanje in posegi kraškega človeka pomembni za trajnostno ohranjanje krajine Krasa in njene kulturne in biotske raznolikosti. Kot je povedal kmetovalec, gospod O. M. iz Repna na italijanski strani, je »raznolikost« »značilnost kraškega teritorija«, ki jo obdržiš z vzdrževanjem »kraške gmajne«. Ta pa:

ni naraven pojav ... [kraško gmajno] se vzdržuje samo s človeškim posegom ... s tem, da dovolimo pašo paša mora bit narejena [upravljana] v določenih razmerah ... je treba pasit [pasti] v določenih obdobjih ... je treba pasti s določenem številu živali [to početi za] skupno dobro ... skupno dobro je kraška gmajna ... torej, če kraška gmajna je skupno dobro, je treba [imeti] nekoga, ki jo neguje.⁹⁸

90 Sogovornik K. B., intervju z dne 5. 9. 2023.

91 Kraški habitat spada pod evropsko strategijo Natura 2000, ki spodbuja »ohranitev biotske raznovrstnosti in trajnostni razvoj« Krasa. – Natura 2000. »Kras–Carso«.

92 Tiberij Weber, »Sprememba favne kot posledica zaraščanja Krasa v zadnjih sto letih« (diplomsko delo, Ljubljana: Biotehniška fakulteta, 2013).

93 V živinoreji je na Krasu prevladovala drobnica. V prvi polovici 17. stoletja je bila na obalnem območju razširjena predvsem kozjereja, v notranjosti kraške planote pa ovčjereja. – Panjek, *Kulturna krajina in okolje Krasa*, 61.

94 Sogovornik T. L., intervju z dne 29. 11. 2023.

95 Sogovornik P. K., intervju z dne 30. 11. 2023.

96 Sogovornik A. P., intervju z dne 23. 8. 2023.

97 Rodela, *Soupravljanje naravnih virov*, 76.

98 Sogovornik O. M., intervju z dne 29. 9. 2023.

Po mnenju večine sogovornikov kraška gmajna potrebuje človeka, ki bi se z njo ukvarjal na vsakdanji ravni, toda danes človek izvaja to delo le v obliki »dodatne dejavnosti«, ker mu daje »veselje«. ⁹⁹ Izključno s kmetovanjem se pa večinoma ne da preživljati. Vsi sogovorniki, ki kmetujejo na Krasu, so potrdili, da to ni njihov glavni vir dohodkov, saj je gospodarjenje na kamnitem Krasu še vedno, kakor je bilo tudi v preteklosti, naporno, »trdo kot kamen«. ¹⁰⁰ Marsikdo danes ni pripravljen izbrati težkih življenjskih razmer, ki jih gospodarjenje na kraškem ozemlju prinese. Poleg tega se pojavi tudi finančni problem, kot je poudarila kmetijska svetovalka Oddelka za kmetijsko sodelovanje v Sežani, gospa I. Š., ki ima kmetijo poleg svoje glavne zaposlitve:

stroški [so] tako veliki, da se na konci [konec koncev] ne izide ... tu je problem ... na začetku [je potrebno] veliko vlaganje [denarja] in zdej [sedaj], če nimš [nimaš] ti enega kapitala od staršev al ... ne vem, si ga dobu [nekje našel] ... [človek] praktično ne more ... tud če ima veselje ... tud če ima znanje, ne more si privoščt de [privoščiti da] bo kmetoval. ¹⁰¹

Pogovor s sogovornico namiguje na paradoks: medtem ko je bilo nekoč kmetovanje na Krasu temeljna ekonomska dejavnost ¹⁰² in življenjsko pomembno za preživljanje, ¹⁰³ je v današnji dobi postalo luksuz, ki si ga ne more vsakdo privoščiti. Vsi moji sogovorniki, ki kmetujejo na Krasu, so v pogovorih poudarjali, kako zelo težko je vzdrževati kmetijsko dejavnost. Še posebej so se nanašali na birokratske omejitve glede rabe površin. ¹⁰⁴ T. L. je izrazil mnenje, da je eden izmed glavnih problemov zaraščena »gozdna maska« na nekdanjih pašnikih in travnikih, na katerih danes ni dovoljeno pasti: »[ko] parcelo [zarase] gozdna maska, tista parcela je za kmetijstvo zgubljena«. ¹⁰⁵

Da lahko človek ponovno vzpostavi pašo na zaraščenih površinah, mora imeti dovoljenja, ki jih ni enostavno pridobiti. Jutar iz Padrič, gospod C. G., se bori na pravni ravni, ¹⁰⁶ da bi se lahko na nekdanjih pašnikih na Tržaškem Krasu ponovno vzpostavila paša, pri čemer gre za dolg birokratski proces, ki zahteva čas, trud in denar. ¹⁰⁷ Sogovornikova izkušnja potrjuje, da vzdrževanje in ohranjanje kraškega mozaika potrebujeta človekovo prizadevanje, predanost in vztrajnost, kar je zaradi današnjega življenjskega sloga težko vzpostaviti.

Vzpostavitev nekdanje kmečke podobe kulturne krajine Krasa v sedanjosti nekateri vidijo kot neizvedljivo. Kot se je izrazil gospod R. G., inženir in krajinski arhitekt kraškega območja iz biroja PLAN-KA: »nikol več ne bo možno, da bo Kras tak, kot

99 Sogovornik D. J., intervju z dne 11. 12. 2023.

100 Panjek, *Kulturna krajina in okolje Krasa*, 105.

101 Sogovornica I. Š., intervju z dne 28. 11. 2023.

102 Ivnik, »Tovarna je vse uničila«, 5

103 Panjek, *Kulturna krajina in okolje Krasa*, 63.

104 Za več informacij o navodilih za kmetovanje na Krasu gl. »Suhi kraški travniki in pašniki«, *Priročnik za kmete*, 7, 8.

105 Sogovornik T. L., intervju z dne 29. 11. 2024.

106 Agrarna skupnost je v zamejstvu »pravna oseba«, nosilka pravic in obveznosti. – Bogataj, *Krhka ravnotežja*, 57. Giulia Beltrametti, »Andamento carsico: accesso alle risorse ambientali e discontinuità storiche delle istituzioni collettive locali nel Carso sloveno. Prime linee di ricerca«.

107 Sogovornik C. G., intervju z dne 10. 8. 2023.

Slika 6: Gospa D. O., biologinja in gozdarska straža. Pogorela kraška krajina pri Poljanah v Občini Doberdob z novimi poganjki

Foto: Martina Tonet, 1. 9. 2023

je bil sto let nazaj!«. ¹⁰⁸ Ne glede na to, katero obliko krasa želimo vzpostaviti, je jasno, da ima človek pri tem še vedno ključno vlogo. Narava se pač sama stalno obnavlja oziroma »nikoli ne spi«, kot je povedala gospa D. O., biologinja in gozdarska straža na pogorišču v Poljanah na slovenski strani. Že takoj septembra po prvem dežju je začela rasti trava, pognali so ruj, robinija, mali jesen in hrasti. Dejstvo je, »da se mormo [moramo] mi odločit, kaj bomo naredili [naredili]!«. ¹⁰⁹ Na podlagi skeptičnih pogledov lokalnega prebivalstva je mogoče razumeti, da pogozdovanje Krasa na požariščih zanje ni edina niti nujna ali prava rešitev. Zanje je pogozdovanje pogojno, ampak le če

¹⁰⁸ Sogovornik R. G., intervju z dne 11. 9. 2023.

¹⁰⁹ Sogovornica D. O., intervju z dne 1. 9. 2023.

človek na novo posajeni gozd redno vzdržuje. Zavedanje o rednem vzdrževanju gozda nakazuje na jusarsko tradicijo in trajnostni odnos, ki ga jusarske skupnosti še dandanes vzpostavljajo z gozdom na kraškem območju.¹¹⁰ Gozd je le del kompleksnega kraškega ekosistema in dolge kulturne tradicije, pri kateri sta vernakularno znanje in človeški poseg v naravno okolje odigrala glavno vlogo pri oblikovanju in vzdrževanju kraške krajine in negovanju trajnostnega odnosa z njo. Zaraščanje kraške krajine pa kaže na prekinitev trajnostnega odnosa in ravnotežnega razmerja med človekom in krajino.

Zaključek

Na podlagi izsledkov pričujoče raziskave lahko zaključim, da ima tema pogozdovanja pogorele kraške krajine kompleksen značaj. Gozd je le eden od elementov raznovrstnega kraškega krajinskega mozaika, ki ga sestavljajo pašniki, njive, travniki, vinogradi in gozd, ki ga dopolnjuje. Videli smo, kako je človek v preteklosti in še v prejšnjem stoletju igral ključno vlogo pri vzdrževanju kraške kulturne krajine ter pri uravnoteženosti kraškega naravnega in kulturnega okolja. Od druge polovice 20. stoletja se je s propadanjem kmetijstva človek oddaljil od kraške krajine, ki se je zaradi zanemarjanja začela zaraščati z gosto divjo vegetacijo. Prevlada gozdnate površine nad drugimi elementi kraškega mozaika je leta 2022, to je v času velikega požara, postala pravo netivo, zaradi katerega se je požar hitro razširil in postavil človeka v življenjsko nevarnost. Zaradi tega prebivalci Krasa skeptično gledajo na pogozdovanje kraške krajine, saj je ta danes že »pogozdena«, in sicer z zanemarljivo zaraščeno vegetacijo, ker ni človeka, ki bi se z njo ukvarjal na vsakdanji ravni – razen, kot smo videli, v redkih primerih v obliki kmetijstva.

Izkazalo se je, da oblike rabe naravnih virov, kot jih je poznal in izvajal kraški človek, le niso bile tako brezumno in kratkovidno uničevalne, kakor jih upodablja razširjeno mnenje o izginotju kraških gozdov in nastanku kamnite puščave. Oblike rabe in upravljanja so bile vzdržne, načrtne in racionalne za ljudi, ki so tam živeli.¹¹¹ Prebivalcem Krasa je namreč stoletja dolgo uspelo trajnostno gospodariti v skladu s potrebami in pri tem ohraniti vitalno naravno okolje, od katerega so bili ne nazadnje življenjsko odvisni.¹¹² Rezultati kažejo tudi na razhajanje med širšim javnim mnenjem, ki je z navdušenjem sprejelo pobudo za pogozdovanje pogorišč, in prebivalci Krasa, posebej tistimi, ki še gojijo odnos z zemljo ali vsaj spomine nanj. Ti pogozdovanja ne podpirajo. Na podlagi predstavljenega lahko zaključim, da je odgovor na vprašanje – »Ali je pogozdovanje Krasa po požarih nujno?« – nikalen, saj izključno pogozdovanje pogorele krajine ne zagotavlja ekološkega ravnovesja in ne vzpostavlja trajnostnega vzdrževanja kompleksnega kraškega kulturnega in naravnega mozaika. Za to so potrebni človek ter stalno vzdrževanje in trajnostno naravno poseganje v okolje.

110 Beltrametti, »Andamento carsico: accesso alle risorse ambientali e discontinuità storiche delle istituzioni collettive locali nel Carso sloveno. Prime linee di ricerca,« 124, 128. Rodela, *Soupravlanje naravnih virov*, 24. Bogataj, *Krhka ravnotežja*, 40.

111 Panjek, *Kulturna krajina in okolje Krasa*, 101.

112 Remec, »Črni bor kot črna kuga,« 46.

Viri in literatura

Literatura

- Behin, Leon. *Ocena ogroženosti Republike Slovenije zaradi požarov v naravnem okolju in na prostem*. Ljubljana: Republika Slovenija. Ministrstvo za obrambo. Uprava Republike Slovenije za zaščito in reševanje, 2023.
- Belingar, Eda in Darja Kranjc. »Ohranjanje znanj kraške suhozidne gradnje: Primer dobre prakse?« V: Ana Svetel in Tihana Petrovič Leš, ur. *Nesovna dediščina med prakso in registri: 15. Vzorednice med slovensko in hrvaško etnologijo*, 74–84. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2019.
- Beltrametti, Giulia. »Andamento carsico: accesso alle risorse ambientali e discontinuità storiche delle istituzioni collettive locali nel Carso sloveno. Prime linee di ricerca.« *Archivio Scialoja-Bolla 2024/Ricerche*, 111–32. Edizioni Scientifiche Italiane, 2024.
- Bogataj, Nevenka, ur. *Krhka ravnotežja: podnebne spremembe in odziv nanje v primorskih agrarnih skupnostih*. Ljubljana: Andragoški center, 2023.
- Bužan, Elena, Alberto Pallavicini, Peter Glasnovič, Paul Tout in Petra Košir. *Biodiverziteta in varstvo kraških ekosistemov*. Padova: Padova university press, 2014.
- Dolšak, Nives in Elinor Ostrom. *The Commons in the New Millenium*. The MIT Press, 2003.
- Dragojlovic, Ana in Annemarie Samuels. »Tracing silences: Towards an anthropology of the unspoken and unspeakable.« *History and Anthropology* 32, št. 4 (2021): 417–25.
- Incendi boschivi in Friuli Venezia Giulia, Regione Autonoma Friuli Venezia Giulia 2021–2022*. Servizio forestale e Corpo forestale, Direzione centrale risorse agroalimentari, forestali e ittiche.
- Ivnik, Tina. »'Tovarna je vse uničila': Socialni spomini domačinov in domačink na opuščanje kmetijstva v Beneški Sloveniji.« *Glasnik SED* 63, št. 1 (2023): 5–19.
- Kjuder, Albin. *Zgodovinski mozaik Primorske. S posebnim poudarkom gornjega Krasa*. Tomaj, 1959.
- Kozorog, Edo in Florjan Leban. »Odtis agrarnih skupnosti v kulturni krajini Primorske.« V: Nevenka Bogataj, ur. *Krhka ravnotežja: podnebne spremembe in odziv nanje v primorskih agrarnih skupnostih*, 37–38. Ljubljana: Andragoški center, 2023.
- Kozorog, Edo. »Požari najbolj uničujejo Kras.« V: Nevenka Bogataj, ur. *Krhka ravnotežja: podnebne spremembe in odziv nanje v primorskih agrarnih skupnostih*, 73. Ljubljana: Andragoški center, 2023.
- Masiello, Diego. »Kratek prikaz zgodovine kraških gozdov s posebnim poudarkom na občino Trst.« V: Roberto Barocchi, Ingrid Kalan, Pino Sfregola in Josip Grgič, ur. *Pogozdovanje Krasa*, 43–54. Videm: Avtonomna dežela Furlanija Julijska Krajina, Deželno ravnateljstvo za gozdove in parke, 2001.
- Meden, Nikita. »Afforestation of common land in the classical Karst: relations between the authorities, the local population, and the economic consequences of afforestation.« *Acta Carsologica* 53, št. 1 (2024): 69–82.
- Meden, Nikita. »Pogozdovanje na Krasu: kršenje gozne postave. Kmet in gozd v drugi polovici 19. stoletja.« V: Meta Remec, ur. *Gozd in ljudje – razmerja in zgodovina*, 100–32. Ljubljana: Založba inštituta za novejšo zgodovino, 2023.
- Moreno, Diego. *Dal documento al terreno. Storia e archeologia dei sistemi agro-silvo-pastorali*. Bologna: Il Mulino, 1990.
- Načrt sanacije gozdov poškodovanih v požaru. Goriški Kras. 15. julij – 1. avgust, 2022*. Sežana: Zavod za gozdove Slovenije, 30. 1. 2023.
- Panjek, Aleksander. »Statut in privilegiji komuna ali tabora Rihemberk (1556): avtoportret soseske pred izzivi ekonomskih, socialnih in okoljskih sprememb.« *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja*, št. 42 (2018): 115–48.
- Panjek, Aleksander. *Kulturna krajina in okolje Krasa: o rabi naravnih virov v novem veku*. Koper: Založba Univerze na Primorskem, 2015.
- Perko, Franc. *Od ogolelega do gozdnatega krasa: pogozdovanje krasa*. Ljubljana: Založništvo Jutro, 2016.
- Poteete, Amy R., Marco Jessen in Elinor Ostrom. *Working Together: Collective Action, the Commons, and Multiple Methods in Practice*. Woodstock: Princeton University Press, 2010.

- Preinfalk, Miha. *Iz zgodovine Krasa*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2015.
- Priručnik za kmete. Suhi kraški travniki in pašniki*. Republika Slovenija, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, 2023.
- Remec, Meta. »Črni bor kot črna kuga.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 61, št. 2 (2021): 43–65.
- Remec, Meta. »Afforestation with Non-native *Pinus nigra* in the Karstic Areas of Southwestern Slovenia Since the Mid-Nineteenth Century: Environmental Implications.« V: Borna Fuerst-Bjeliš, Jelena Mrgić, Hrvoje Petrić, Matija Zorn, Žiga Zwitter, ur. *Environmental Histories of the Dinaric Karst*, 203–37. Cham: Springer, 2024.
- Rodela, Romina. *Soupravljanje naravnih virov: vaše skupnosti in sorodne oblike skupne lastnine in skupnega upravljanja*. Wageningen: Wageningen University in Research Centre, 2012.
- Scott, James C.. *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. New Haven in London: Yale University Press, 1998.
- Uradni list RS*, št. 30/39 1993.
- Veble, Diana in Valentina Brečko Grubar. »Pogostost in obseg požarov v naravi na Krasu in v slovenski Istri.« *Geografski vestnik* 88, št. 1 (2016): 9–20.
- Weber, Tiberij. *Sprememba favne kot posledica zaraščanja Krasa v zadnjih sto letih*. Diplomsko delo. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, 2013.
- Zorn, Matija, Peter Kumer in Mateja Ferk. »Od gozda do gozda ali kje je goli, kamniti Kras?« *Kronika* 63, št. 3 (2015): 561–74.

Spletni viri

- Abel, Gil. »Depopulation is changing the fire map in Europe.« 24. 08. 2023. *FIRE-RES project co-funded by the European Union (EU)*. Pridobljeno 20. 12. 2024. https://www.europeandatajournalism.eu/cp_data_news/depopulation-is-changing-the-fire-map-of-europe/#:~:text=It%20is%20a%20story%20of,are%20increasing%20on%20the%20continent.
- Carso–Kras Natura 2000. Pridobljeno 9. 5. 2024. <http://www.carsonatura2000.it/page2.htm>.
- Lexview - Leggi e regolamenti. *Legge regionale 7 novembre 2019, n. 17*. Pridobljeno 21. 6. 2024. <https://lexview-int.regione.fvg.it/fontinormative/xml/xmllex.aspx?anno=2019&legge=17>.
- Postal, Giulia. *Reforestation on Mt. Cerje with the Slovenian Forestry department*. 1. 12. 2023. Pridobljeno 9. 5. 2024. <https://www.uwc-sustainability.org/activities/reforestation-on-mt-cerje-with-the-slovenian-forestry-department/>.
- STA: Mineva leto dni od požara na Krasu. Pridobljeno 21. 6. 2024. <https://www.sta.si/v-srediscu/pozar-kras-obletnica>.

Ustni viri¹¹³

- B., K. Nova Gorica (Slovenija), 5. 9. 2023.
- C., G. Trst (Italija), 11. 8. 2023.
- Dijak (anonimiziran), Cerje (Slovenija), 25. 11. 2023.
- G., C. Padriče (Italija), 10. 8. 2023.
- G., C. Telefonski pogovor, 3. 8. 2023.
- G., R. Divača (Slovenija), 11. 9. 2023.
- J., D. Sežana (Italija), 11. 12. 2023.

113 Rada bi se zahvalila vsem sogovornicam in sogovornikom, ki so izrazili svoja mnenja in poglede ter utemeljili svoja stališča v zvezi s pogozdovanjem kraške krajine po velikem požaru leta 2022. Upam, da bodo njihovi glasovi uslišani v javnih razpravah o prihodnjem razvoju kraške krajine in pri vzpostavljanju trajnostnega odnosa med človekom in Krasom.

Vse intervjuje opravila Martina Tonet.

- Jusar (anonimiziran), Bane (Italija), 4. 9. 2023.
Jusarka (anonimizirana), Bane (Italija), 4. 9. 2023.
K., B. Sežana (Slovenija), 11. 8. 2023.
K., B. Škrbina (Slovenija), 13. 12. 2023.
K., P. Boljunec (Slovenija), 30. 11. 2023.
L., R. Sela na Krasu (Slovenija), 9. 11. 2023.
L., T. Pedrovo (Slovenija), 29. 11. 2023.
L., V. Nova Vas (Slovenija), 9. 11. 2023.
M., B. Sagradec (Italija), 4. 10. 2023.
M., O. Repen (Italija), 29. 9. 2023.
O., D. Poljane (Slovenija), 1. 9. 2023.
P., A. Devin (Italija), 23. 8. 2023.
R., M. Repen (Italija), 29. 9. 2023.
S., A. Cerje (Slovenija), 31. 8. 2023.
Š., I. Sežana (Slovenija), 28. 11. 2023.
Z., E. Devin (Italija), 20. 9. 2023.

Martina Tonet

THE DISASTROUS FIRE OF 2022: THE VIEWS AND ATTITUDES TOWARDS THE REFORESTATION OF THE BURNED KARST LANDSCAPE

SUMMARY

Humanities address environmental issues and questions regarding the relationship between people and the environment. Following the disastrous forest fires of 2022, a large-scale reforestation campaign was launched, and appropriate actions were taken in Slovenia. The reforestation endeavours have been endorsed and supported by several institutions and many people from various parts of the country and abroad. However, not everyone supports reforestation. The local population of the Kras region views the reforestation of this landscape differently based on the knowledge, principles, and values stemming from the historical representations of this once-diverse landscape. Until World War II, farmers used to take care of the karst landscape based on a sustainable way of living, and the local commons are proof of this. Back then, the land did not consist exclusively of forests but also included pastures, meadows, fields, and vineyards, demarcated by dry stone walls. Since the 1960s, due to social development, this diverse landscape has changed drastically. With the abandonment of farming, an overgrowth of wild vegetation began to cover this territory and erode the cultural legacy of this region. In this respect, the interdisciplinary study presented in this article questions the reforestation actions taken after the disastrous fire by also considering the vernacular knowledge that the local population, i.e. the descendants

of a farming tradition and communal living, still carry about the land. Historically, farmers have been silenced by the dominant discourses promoted by the forestry department, which has depicted them as “incapable” of managing natural resources and accused them of being the primary cause of the karst landscape devastation. The research at hand invites the public to review the latter discourse as well as reconsider the reforestation arguments and actions based on a more holistic perspective of the Kras region’s cultural landscape. Today, Kras is largely abandoned and covered with a neglected overgrowth of wild vegetation, contributing to the rapid fire spread in 2022. If we wish to address the dangers of wildfires, the vernacular knowledge of the Kras region’s local population should be included in the discussion.